

A középkori világkép általános jellemzői

– vázlat –

Ajánlott irodalom

BAHTYIN, Mihail

1982 *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest

DELUMEAU, Jean

1986 *Frica în Occident (secolele XIV–XVIII). O cetate asediată*. Editura Meridiane, București, Vol. I–II.

1997 *Păcatul și frica*. Culpabilizarea în Occident. Secolele XIII–XVIII. I–II. Iași, 1997.

2005 *Liniștiți și ocrotiți*. Sentimentul de securitate în Occidentul de altădată. I–II. Iași, 2005.

GUREVICS, A. J

1974 *A középkori ember világképe*. Budapest

1987 *A középkori népi kultúra*. Budapest

LÁSZLÓ Gyula

1947 *Varázslat egy középkori falusi templomunkban*. Jegyzetek a magyarszentpáli pillérfő néprajzához. Kolozsvár

MUCHEMBLED Robert (ed.)

1997 *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu pînă astăzi*. București

ROTZETTER, A. –VAN DIJK, W. C. –MATURA, T.

1993 *Assisi Szent Ferenc*. A kezdet és ami abból megmaradt. Budapest

SOUTHERN, R. W.

1987 *A nyugati társadalom és az egyház a középkorban*. Budapest

VAUCHEZ, André

1994 *Spiritualitatea Evului Mediu occidental: secolele VIII–XII*. București

A rend és fegyelem étosza

A létezés alapja *az önfegyelem, a rend étosza*. – Pl. az eretnokséget (vö. inkvizíció, huszitizmus stb.) halállal büntetik. Aquinói Szent Tamás szerint nemcsak kiközösítést érdemel, hanem halált is. (Southern, 16.) → Az egész kultúra *közösségi jellegű*: nincs egyéniség. Az egyént elnyeli a rendi közössége vagy az általa viselt hivatal. Az egyén egyetlen értéke a lélek önfegyelme. (Pl. a konzervatív katolikus közösségek – Csík, Dél-Alföld a 19. században – egyéniségellenesek, nincs egyéni szabadság, nincs művészi szabadság. A modernitás viszonyai között a tradícióval való gyökeres szakadás következik be – pl. moldvai csángók, csíki értelmiség tradícióellenessége)

A félelem és biztonságkeresés

Az *Egyház az állandóság, maradandóság, biztonság* szimbóluma a középkori ember számára. A XII. századig a szerzetesrendek (bencések, ciszterciek) szervezettsége jelenti az ideált mind erkölcsi, mind társadalmi vonatkozásban. A kolostorok a mennyország égi másai. (Southern, 29–30.) → Az egyházszervezetnek feltétlen tekintélye van, az egyház és társadalom tökéletes összhangja jellemzi a kort; a pápai tekintély megfellebbezhetetlen (pl. kiközösítések), a középkori társadalomelmélet voltaképpen a pápai monarchia társadalomelmélete.

A biztonságkeresés rítusai a középkorban:

a) ereklyekultusz – A szent ereklyével való fizikai érintkezés állandóságot, biztonságot jelent. (pl. háborúk dúlnak az ereklyék birtoklásáért, kereskednek velük stb.) (Southern, 31–32.)

b) a természetfölötti szentesítés igénye a jog gyakorlásában (pl. az uralkodók égi felkentsége, a pápai hatalom és csalhatatlanság forrása a Szent Péter sírjával való kapcsolat, istenítéletek stb.)

c) a Szent közelsége (pl. védekező archaikus népi imádságok, szentségek és szenyelmények stb.)

A Szent és a Profán, vallás és mágia szinkretikus együttléte

* A középkorban *a szent és a profán nem válik szét élesen*, mint később. Az ősi, pogány hit elemei jelen vannak a kultuszban, *szinkretikus együttlét* figyelhető meg. Néhány példa:

- Az egyházi exorcizmusok (ördögűzések) és benedikciók (áldások) kolostori gyakorlatban gyökereznek: a vallás és a mágia együtt van, az egyház elfogadja a „varázst” a vallásosságban.

- A népi hiedelemvilág és a vallásos képzetek egyetlen szinkretikus egységet alkotnak (P. Daczó Árpád-Lukács: *Népünk hitvilága*. 1992. → Kostelek: „Maga pap, és mégsem hisz?!”)

- A templom szent terét mágikus technikákkal védik meg (pl. a gótikus templomok obszcén ábrázolásai – Lásd: László Gyula 1947.)

- A szent templomhoz tartozó tárgyaknak mágikus ereje van, amit szentelményként használnak (pl. templom kulcsa, pora, harangkötél stb.)

- Otthonos viselkedés a szent térben (pl. a templomalvás Csíksomlyón a búcsú vigíliáján → nincs kegyes ájtatoskodás, pietizmus)

- A moldvai csángók körében a gyermekek imádkozásra való tanításában nagy szerepe volt a büntetéseknek (pl. letérdeltetés, étel és ruházat megvonása, levetköztetés, verés stb.). A profán imatanítási mód nem áll szemben az ima szentségi jellegével.

Az ünneplési gyakorlat karneváli jellegű

A középkori ünnepeket *túlzott szabadoskodás* jellemzi. → Egy sor karnevál-szerű ünnep van. A Karnevál intézményesített zűrzavar. A karnevál-szerű népszokások, melyek a Káosz megteremtését (majd az ebből való újjászületést) célozzák, olyan mozzanatokat tartalmaznak, amelyek az erkölcsi világrend felbomlását fejezik ki: pl. szexuális szabadosság, a tulajdonjog felfüggesztése (pl. lopási jog), erőszak, a képtelen világ megteremtése a „szavak inváziója” (vö. P. Burke) révén. – Ez a karneváli jelleg az esztendő különböző ünnepeikörében megjelenik: pl. téli napforduló, tavaszi-farsangi ünnepek, bolondünnepek (pl. Franciaországban ilyenkor megválasztották a bolondok püspökét, táncoltak a templomban, az utcán; miseparódiákat rendeztek, szitkokat mondtak áldás helyett, kiforgatták a Miatyánkot stb.; Angliában gyermekpüspököt választottak, gyermekmisét celebráltak stb.), Úrnapja vagy a Szent Iván ünnepe nyári farsangokká váltak (pl. körmenetek, színjátékok, erotikus kikapások, evés-ivás, tánc stb.), a nyári aratóünnepek, a szentek névünnepei (pl. Szent Ágota napján Spanyolországban a nők parancsoltak, Szent Márton napján a vendéglősök ingyen adták a sült libát Németországban stb.), egyedi alkalmak voltak pl. a kivégzések, a királykoronázások, a hadi diadalok utáni bevonulások, Angliában a parlamenti választások stb. → „Az év főbb

ünnepeinek rítusai közös vonásokat mutatnak. [...] Közelebb vagyunk az igazsághoz, ha a kora újkori Európa vallási ünnepeit inkább kisebbfajta farsangoknak, mint modern értelemben vett komoly méltóságteljes rítusoknak képzeljük el.” (Burke, 237.)

- A karneváli világszemlélet szakirodalmá: Mihail Bahtyin, Peter Burke, A. J. Gurevics stb.

A kultúra egyszerre egyetemes és lokális jellegű

A középkorban *a vallásos kultusz helyi jellegű*. A katolikus egyház csak a tridenti zsinat (1545–1563) után egységesíti a liturgiáját. A *Rituale Romanum* (1614) előtti korszakból magyar sajátosságok maradnak az európai katolikus liturgiában (pl. balázsáldás, nagyszombati körmenet, úrnapi áldás stb.)

A kultúra egysége

Az egyházi és a világi *értelmiség* (továbbá a „felsőbb“ társadalmi osztályok: az arisztokrácia, a nemesség, a polgárság) *részvesz a népi kultúrában*. Pl. Shakespeare korában a színház nyilvános, nemes és inas együtt nézi a darabokat; az orosz urak még a XIX. században is bohócokat és törpéket tartanak, meséket mondatnak maguknak, balladákat hallgatnak stb. P. Burke szerint van ugyan egy saját kultúrájuk is, de emellett megélik a népi kultúrát is. A népi kultúra „a művelteknek második, a többieknek egyetlen kultúrája”.

A misztikus, szimbolikus világértelmezés

- A középkori kereszténység képfelfogásában **két szemléletmód** (dichotómia) él párhuzamosan egymás mellett:

a) A neoplatonista misztikus irracionális irányzat:

= A szimbolikus képek *magasabb tudásban részesítenek*, ugyanis közvetlen kapcsolatot létesítenek az elvont eszmékkal. → A kép a testi világból való kilépésnek, a szellemvilág elérésének eszköze. → *A szimbólumértelmezés mindig misztikus*. (Ez a még a didaktikus képekre is érvényes: a didakticizmus mögött mindig ott van a misztika.)

- Néhány alapvető középkori misztikus szimbólum:

- **Fény** (pl. gótika)
- A Szent Grál szimbolizmusa (pl. lovagi epika)
- **Számok** – „A dolgokban fellelhető számok az Isteni Bölcsességet fejezik ki.” (Szent Ágoston: *De libero arbitrio* II. XVI.) – A püthagoreusok számmisztikáját a középkori neoplatonizmus újraéleszti. (Például a hetes szám lezárja a világ létét, az utána következő nyolcas az élet újjászületését szimbolizálja: ezért nyolcszögűek a keresztelőkápolnák, keresztelőmedencék stb.)
- **Zene** – A zene mennyei harmóniát tükröz. A zene mindig az ég zenéje. Prototípusa az angyalok kórusa, zenéje, égi miséje.

b) A racionalista arisztotelianus irányzat

= A képek, szimbólumok *egyszerű kódként foghatók fel*.

– A didaktikus jelleg és rendszeret Arisztotelész hatása a középkor gondolkodásában. Például egész családfákat terveznek a logikai fogalmak kölcsönös összefüggésének ábrázolására (pl. bűnök/erények fája, „testvér” eszmék, „társak” stb.)

– a **fogalmak szembeállítás**a: Erények ↔ Bűnök; Rend ↔ Rendetlenség (pl. Farsang ↔ Böjt; Szent Mihály és a Sárkány) → harcban állnak, csatákat vívnak

– Még a vízió is intellektuális, semmilyen kép nem önmagáért való, nem szabad „bedőlni” a vízióknak (Például Dante az erényt jelképező napfényes hegyre akar feljutni, de egy párdúc, egy oroszlán és egy farkas állja útját, melyek Firenze bűneit jelképezik.)

– Az **attribútumok** (pl. mitológia, szentek) az intellektualizálódás kifejeződései: az attribútum csak az azonosítás kifejezője, a képek nem túlságosan terheltek: a 14. század előtt vitathatatlan a szó uralma a képpel szemben, az illusztrációk nem „kidolgozottak”.

→ Összegezve: a középkorban az eszmék **megszemélyesítése** a gondolat (didaktika) és a képzelet (művészet) közös sarja.